

SZABÓ SZILÁRD

Az Informationsbüro*

*A császári és királyi közös külügyminisztérium
polgári hírszerző szolgálatának átszervezése a Kiegyezés után*

Az Osztrák–Magyar Monarchia alkotmányos átalakulásának szerves következménye lett az egykori birodalmi rendőrnisztérium megszüntetése. Erről és az osztrák–magyar polgári hírszerzés kiegyezés utáni változásairól pontos képet kaphatunk Röss Imre nagyszerű tanulmányából. „Az egész birodalomra kiterjedő kompetenciával működő egységes államrendőrség rendvédelmi és rendészeti igazgatási feladatait a két országos kormány, tehát a megfelelő ciszlajtán és magyar szakminisztérium vette át. A közös külügyminisztériumba kerültek viszont ennek a megszűnő birodalmi hatóságnak a különleges ügykörei, elsősorban a Monarchia egészét illető állambiztonsági tevékenység, a fennálló titkos informátori hálózat irányítása, továbbá külföldi és a hazai sajtó befolyásolására szolgáló rendelkezési alap kezelése. E két ügykör a külügyminiszter közvetlen irányítása alá tartozó elnöki osztályon kapott helyet, ahol a második ügyosztály az állambiztonsági, a harmadik pedig a sajtó referatúrát jelentette.”¹ Friedrich Ferdinand Graf von Beust közös külügyminiszter 1867. július 27-én nyújtotta be előterjesztését a „birodalmi kancellária” (*Reichskanzlei*) átszervezéséről. A javaslat szerint ide kerültek volna azok az ügyek, amelyek szigorúan véve sem a külügyekhez, sem a „ciszlajtán országok” ügyeihez nem tartoztak, viszont az „összbirodalom” (*Gesamtreich*) lényeges politikai ügyeinek számítottak.² Az előterjesztés d) pontja rendelkezett az állam-, illetőleg titkosrendőrségről.³ Az eredeti előterjesztés e) pontja alá tartozott az addig külön szervezetet alkotó kódfejtő és fordító osztály (*Ziffer- und translatorische Arbeiten*). Később a javaslat ezen pontját megváltoztatták, így a kódfejtő és fordító osztály végül nem került a birodalmi kancellária szervezetébe. Az előterjesztést az uralkodó július 31-én jóváhagyta.

1867. október 6-án zajlott le az a megbeszélés, ahol elhatározták, hogy az „*haute police*” (*Staatspolizei*) kikerül a minisztertanács elnöksége (*Ministerratspraesidium*) hatásköréből, és a birodalmi kancellária egysége lesz Departement II. néven.⁴ Ennek megfelelően a *Ministerratspraesidium* hivatalnokai közül néhányat áthelyeztek a birodalmi kancellária

* A tanulmány elkészítéséhez a bécsi Collegium Hungaricum 2015. évi ösztöndíja nyújtott segítséget.

¹ Röss Imre: *Andrássy Gyula és a közös külügyminisztérium hírszolgálatának változásai 1867–1872. Az információszolgáltatás összpontosítása a közös külügyminisztériumban a kiegyezés után.* Történelmi Szemle, 52. évf. (2010) 4. sz. 523.

² Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) Ministerium des Aeußern, Sonderreihe, Nachlässe, Nachlaß Erb, Karton 5.

³ „*Staatspolizei, beschränkt auf den eigentlichen geheimen Polizeidienst.*” HHStA Nachlaß Erb, Karton 5.

⁴ HHStA Nachlaß Erb, Karton 5.

állományába. Az erről szóló előterjesztést az uralkodó 1867. december 23-án hagyta jóvá.⁵ Az előterjesztés 2. pontja tartalmazta a birodalmi kancelláriát alkotó egységeket. Ez alapján a Departement II. foglalkozott az „*haute police*”, vagyis a titkos információszerzés ügyeivel. Az ügyosztály feladata volt az ügynökökkel való bizalmas jellegű kapcsolattartás bel- és külföldön egyaránt, az ügynökök instruálása, valamint az uralkodó bizalmas információkkal való ellátása. Emellett állandó érintkezésben állt a sajtóosztállyal (Departement III.). Az ügyosztály saját rejtjelkulccsal rendelkezett.⁶ A két ügyosztállyal kapcsolatban Beust kijelentette, hogy azok ügyeit egységesen kell vezetni, a feladataik ellátásához szükséges pénzt pedig a delegációktól kell kérni. A később egyszerűen csak *Präsidialsektion*nak nevezett birodalmi kancellária II. ügyosztályaként működő iroda vezetője a *Ministerratspraesidium* rendőrségi osztályát (*Polizei-Abteilung*) vezető Josef Ritter Protmann von Ostenegg lett.⁷

Az átalakítást megkönnyítette, hogy „a külügyminisztériumnak már korábban is voltak titkos információszerzéssel foglalkozó egységei”.⁸ A titkos információk közvetlenül a külügyminisztériumon keresztül jutottak el az uralkodó asztalára. A (közös) külügyminiszter és az uralkodó közötti kapcsolattartás egészen az első világháború végéig közvetlenül folyt, abba az uralkodó kabinetirodáját nem vonták be.⁹ Ferenc József minden nap rendszeresen átolvasta a diplomáciai jelentéseket, majd a következő nap visszaküldte azokat.¹⁰ Ehhez a szokásához az uralkodó hosszú időn át ragaszkodott: ha nem volt délután kettő órára a jelentés az asztalán, a Ballhausplatz – a közös külügyminisztérium székhelye – előtt megjelentek a Burg csendőrei (*Burggendarm*), hogy emlékeztessék az épület birtokosát elmaradhatatlan teendőjére.¹¹ 1867/1868 fordulóján Belgrádból, Berlinből, Brüsszelből, Bukarestből, Korfuról, Firenzéből, Frankfurtból, Galatiból, Iaşiból, Münchenből, Párizsból, Pétervárról, Rómából, Svájcól, Törökországból és Varsóból érkezett „*Mitteilungen polizeilicher Natur*”.¹²

Beust 1869-ben megbízta Leopold Friedrich Freiherr von Hofmann közös külügyminisztériumi osztályfőnököt, hogy dolgozzon ki egy olyan tervezetet a minisztérium szerve-

⁵ Punktationen zum organischen Statute der Präsidialsektion des mit Ungarn gemeinsamen Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten (Reichskanzlei). HHStA Nachlaß Erb, Karton 5.

⁶ „*Die Reichskanzlei zerfällt nach der Natur der Geschäfte in folgende Abteilungen: [...] Departement II. Auswärtige Polizei (haute police); Leitung des Konfidenten (Agenten)–wesens im In- und Auslande, Instruierung der Agenten, vertrauliche Korrespondenzen; Revue für den Kaiser, Wechselverkehr mit Departement III (Staatssicherheitszwecke).*” HHStA Nachlaß Erb, Karton 5.

⁷ HHStA Nachlaß Erb, Karton 5. Ress: Andrassy, 525.; Rumpler, Helmut: *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für die Aussenpolitik der Habsburgermonarchie 1848–1918*. In: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*, Band VI/1. Herausgegeben von Adam Wandruszka und Peter Urbanitsch. Wien, 1989. 71.

⁸ Ress: Andrassy, 523.

⁹ „*Der Verkehr zwischen dem Minister des Aeußeren und dem Kaiser erfolgte bis zum Ende der Monarchie nicht durch die Kabinettskanzlei.*” Reinöhl, Fritz: *Geschichte der k. u. k. Kabinettskanzlei*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, herausgegeben von der Generaldirektion, Ergänzungsband VII, Wien, 1963. 223.; Ress: Andrassy, 524.

¹⁰ „*Er las jeden Tag die ihm unterbreiteten diplomatischen Berichte und Weisungen mit großen Pünktlichkeit und sandte sie am nächsten tag zurück.*” Bittner, Ludwig: *Das österreichisch-ungarische Ministerium des Aeußern, seine Geschichte und seine Organisation*. Berliner Monatshefte, Jg. 15. (1937) 831.

¹¹ „*Kaiser Franz Joseph hatte offenbar seit Beginn seiner Regierungszeit täglich schön kalligraphierte Geheimerichte des Informationsbüros erhalten.*” Dumba, Constantin: *Dreibund- und Entente-Politik in der Alten und Neuen Welt*. Zürich–Leipzig–Wien, 1931. 246.

¹² HHStA Nachlaß Erb, Karton 5.

zeti felépítésének átalakítására, amely jobban igazodik a dualista rendszerhez. Hofmann azzal érvelt a tervezetben, melyet 1869. március 30-án nyújtott be a közös külügyminiszternek, hogy létre kell hozni egy „Präsidial-Bureau” elnevezésű irodát, melyben egyesíteni kell az államrendőrségi (*Staatspolizei*), illetve a kódfejtő és fordító osztályt.¹³ Ekkor kerül először egy szervezeten belülről e két osztály. Feltehetőleg 1871-ben látták el az információs irodát a *Präsidial-Bureau* – más néven *Cabinet des Ministers* – szervezetén belül a II. ügycsoport 'A' jelzéssel (II. *Geschäftsgruppe A*).¹⁴ 1871 nyarán Protmann nyugállományba vonult, utódja az *Informationsbüro* élén Karl Ritter (később Freiherr) von Wolfarth lett.¹⁵

Az Informationsbüro végleges kialakulása és szervezeti változásai

Az *Informationsbüro* közös külügyminisztériumbeli jogállását, felépítését, szervezetét és hatáskörét tulajdonképpen kétféle forrástípusból ismerhetjük meg. A levéltári forrásokban „*Geschäftseinteilung*” megnevezéssel szereplő dokumentumok mindig a minisztérium belső szervezeti felépítését tartalmazzák, a közös külügyminisztérium osztályait felsoroló egyfajta belső ügyrendi szabályzatok, míg a „*Kanzleiverordnung*” nevű iratok a miniszter, illetve ritkábban az első osztályfőnök által a minisztérium tisztviselői számára kibocsátott egyedi belső rendelkezések, utasítások voltak. Minden kétséget kizáróan 1872-ben már „*Informationsbureau und die damit verbundenen Geschäftsgebarung*” volt az iroda elnevezése, így azt a továbbiakban az egyszerűség kedvéért IB elnevezéssel jelöljük.¹⁶ Az 1877. március 25-én kibocsátott „*Geschäfts-Eintheilung des Ministerium des kaiserlichen Hauses und des Aeußern*” alapján már „*Staatspolizeiliches Informationsbureau*” elnevezéssel illették az irodát, mely kikerült a *Cabinet des Ministers* szervezetéből, és az I. *Geschäftsgruppe* 4. osztályaként (Departement 4.) működött tovább.¹⁷ A szervezeti szabályzat alapján az IB a minisztérium adminisztratív ügyeket ellátó szervezeti egységeihez került, és a *Präsidial-Bureau* korábbi II. államrendőrségi osztálya, valamint az V. osztály hatáskörét vette át.¹⁸ 1877-től az iroda neve mellé odakerült az „I. B.” rövidítés is.¹⁹ Azt, hogy az IB a közös külügyminisztérium adminisztratív ügyekkel foglalkozó osztályaihoz tartozott, az 1882-ben lezajlott újabb átszervezés során külön ki is emelték. Az IB ekkor újabb névváltozáson esett át. Az 1882. január 22-i 1538. számú belső utasítás (*Kanzleiverordnung*, a továbbiakban: KV) szerint „*Dep. 4. Staatspolizei und*

¹³ HHStA Politisches Archiv (a továbbiakban: PA) XL Interna Karton 326.; Rumpler: *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen*, 70–71.

¹⁴ Sajnos a levéltári forrás az időpont tekintetében nem egyértelmű, az érintett dokumentum hátoldalán kérdőjellel szerepel az 1870-es év mint keletkezési dátum. Más forrás azonban ezt a dátumot nem támasztja alá. Lásd: Stropp, Robert: *Die Akten des k. u. k. Ministeriums des Aeußern*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Bd. 20. (1967) 395. Az iroda számozása megmaradt a Departement II. formánál, míg a kódfejtők osztálya számozás nélkül illeszkedett a *Präsidial-Bureau* szervezetébe. HHStA Administrative Registratur (a továbbiakban: AR) Fach 4 Karton 401.

¹⁵ HHStA AR Fach 4 Karton 384, 416.

¹⁶ HHStA AR Fach 4 Karton 456.

¹⁷ Biztosan állítható, hogy ekkor nevezték át az irodát, mivel egy 1877. január 1-jei szervezeti szabályzat még a korábbi elnevezést tartalmazta. HHStA AR Fach 4 Karton 416. Stropp: *Die Akten*, 396.

¹⁸ „*In Folge der neueren Geschäftseintheilung des Ministeriums des Aeußern hat das Departement 4 die Agenden der vormaligen Staatspolizeiliches Departements II der Präsidialsection und des früheren Departements V des Ministerium des Aeußern zu umfassen.*” Nr. 750 Amtserinnerung. HHStA AR Fach 4 Karton 452.

¹⁹ „*Unter der fortläufigen Geschäftsnummer wird die Bezeichnung I. B. angebracht.*” Nr. 750 Amtserinnerung. HHStA AR Fach 4 Karton 452.

administrative Polizei”, Stropp szerint „*Administrative Angelegenheiten. Departement 4. Staatspolizei mit einer Unterabteilung für administrative Militärangelegenheiten (Informationsbüro)*”.²⁰ Az IB 1882-től bizonyosan, de nagy valószínűséggel már 1877-től a közös külügyminisztérium első osztályfőnöke irányítása alatt működött, vagyis az osztály mindenkor vezetője az ő beosztottjaként végezte tevékenységét.²¹ Az első osztályfőnök hatáskörébe tartozott az elvi természetű vagy nagyobb politikai jelentőséggel bíró ügyekben született fogalmazványok, tervezetek jóváhagyása. Az illetékes osztályfőnöknek ez a hatásköre az első világháború alatt sem változott, sőt Leopold Graf Berchtold közös külügyminiszter kifejezetten megtiltotta, hogy a referatúrák és osztályok vezetői rendelkezzenek ezzel a hatáskörrel. A háborús állapotok még akkor sem adtak elég okot a hivatali ügymenet ilyen nagymértékű átalakítására, ha azzal biztosan megkönnyítették volna a megnövekedett munkateherrel küszködő osztályfőnökök helyzetét.²²

Az IB 1886-ban újabb kisebb névváltozáson esett át: „*Staatspolizei mit einer Unter – Abtheilung für administrative Polizei und Militaria*”. Továbbra is az első osztályfőnök látta el az IB feletti felügyeletet, és ő rendelkezett a minisztérium teljes titkos és rendelkezési alapja, illetve az alából fel nem használt összegből képzett tartalék felett is.²³ 1890. december 31-én a kifejezetten katonai jellegű ügyek (*Militaria*) átkerültek az újonnan alapított 11. osztály szervezetébe.²⁴ Az IB neve 1891-ben „*Informations-Bureau. Staatspolizei*”. Azonban az intézkedés minden bizonnyal nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel pontosan két év elteltével az átadott katonai ügyek visszakerültek a 4. osztályhoz.²⁵ Helmut Rumpler szerint feltehetőleg a hadvezetés és a közös külügyminisztérium közötti jobb kommunikáció szándéka vezette az átalakítást, azonban a minisztérium adminisztratív osztályainak „erőviszonyaiban” nem figyelhető meg jelentős hangsúlyeltolódás.²⁶ 1892 után a kibocsátott belső utasítások mindig különbséget tettek a 4. osztály (Departement 4.) és az annak részét képező *Informationsbüro* (Departement 4 I. B.) között.²⁷ 1900. szeptember

²⁰ HHStA AR Fach 4 Karton 450.; Stropp: *Die Akten*, 397.

²¹ HHStA AR Fach 4 Karton 452.; *Geschäfts und Personal-Eintheilung im k. und k. Ministerium des Aeußern*, HHStA AR Fach 4 Karton 416.

²² „*In letzter Zeit wurde wiederholt die Bemerkung gemacht, daß von der den politischen Referenten und Departements-Chefs eingeräumten Befugnis zur selbständigen Expedierung von Konzepten in zu ausgedehnten Maße Gebrauch gemacht wird. Ich sehe mich daher veranlaßt darauf aufmerksam zu machen, daß diese Befugnis sich nur auf laufenden Angelegenheiten bezieht, wogegen die Konzepte, in welchen Angelegenheiten prinzipiellen Natur oder solche von größerer Bedeutung behandelt werden, unbedingt dem vorgesetzten Sektions-Chefs (Leiter der Sektion) zur Genehmigung vorzulegen sind.*” Berchtold közös külügyminiszter utasítása. 1914. október 20. KV Nr. 85488 HHStA AR Fach 4 Karton 452. 1918. augusztus 1-jén kibocsátott utasításában egyébként Ludwig Freiherr von Flotow első osztályfőnök az osztályok vonatkozásában továbbra is fenntartotta ezt az utasítást, vagyis a közös külügyminisztérium osztályainak azon fogalmazványai és tervezetei, melyek politikai jellegűek voltak, továbbra is az illetékes osztályfőnök jóváhagyását igényelték. KV Nr. 72804. 1918. augusztus 1. HHStA AR Fach 4 Karton 452.

²³ *Geschäfts- und Personal-Eintheilung im k. und k. Ministerium des Aeußern, Departement 2. Geheimfonds des Ministerium. Verwaltung und Evidenthaltung des gesamten Dispositionsfonds und der aus dessen unverbrachten Geldern sich ergebenden Reserve.* HHStA AR Fach 4 Karton 456.

²⁴ KV Nr. 35501. 1890. 12. 30. HHStA AR Fach 4 Karton 416.

²⁵ KV Nr. 51149. 1892. 12. 31. HHStA AR Fach 4 Karton 416.

²⁶ Rumpler: *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen*, 77.

²⁷ HHStA AR Fach 4 Karton 456. „*Die Geschäftsstücke des eigentlichen Informations-Bureau fahren jedoch wie bisher mit der Bezeichnung '4. I. B.' versehen zu werden, und tritt in der Behandlung derselben keine Aenderung ein.*” HHStA AR Fach 4 Karton 416.

22-én Wolfarth ötvenöt év szolgálati viszony után nyugállományba vonult, amiből több mint huszonkilenc évet az IB élén töltött. Utóda Heinrich Ritter Müller von Roghoj lett.²⁸

Az *Informationsbüro* története legnagyobb jelentőségű átalakítása Alois Lexa Freiherr von Aehrenthal közös külügyminiszter hivatali ideje alatt következett be. Az átszervezés olyan mértékű volt, hogy a források egy része nem is átalakításról vagy átszervezésről, hanem az IB megszüntetéséről tudósít. 1908. szeptember 26-án a közös külügyminisztérium arról értesítette az uralkodó katonai kabinetirodáját, hogy az IB már nem létezik, ügyeinek „információs része” az újonnan létrehozott V. referatúrához került.²⁹ Még az IB akkori vezetője, a görög bevándorló vállalkozó családból származó Constantin Theodor Dumba is szinte ujjongva és lelkesedve számolt be visszaemlékezésében arról, milyen óriási jelentőségű tett számára ezt a Metternich idejéből származó, ósdi, elavult intézményt végérvényesen megszüntetni („*völlige Auflösung*”).³⁰ Stropp szintén arról ír, hogy 1908-ban megszüntették az IB-t. Bittner tanulmányában az *Informationsbüro* fennállását szintén az 1877–1908 közötti időintervallumra tette.³¹ Rumpler viszont éppen ellenkezőleg, azt hangsúlyozza, hogy az IB nemhogy fennmaradt, hanem éppenséggel ezután kezdődött csak el igazi virágkora.³²

Az ellentmondás azonban csak látszólagos és könnyen feloldható. Aehrenthal közös külügyminiszter 1907. január 5-én egyidejűleg nevezte ki Dumbát az IB és az ekkoriban a német és orosz ügyekkel foglalkozó III. referatúra élére. Régóta, még a szentpétervári időkből jól ismerték egymást, amikor Dumba 1886–1890 között követségi titkár, Aehrenthal pedig ugyanott követségi tanácsos volt 1888–1894 között.³³ Aehrenthal pontosan azért nevezte ki barátját az IB élére, hogy átalakítsa azt, mert az iroda rosszul és alacsony hatékonysággal működött. Dumba annak rendje s módja szerint elő is terjesztette javaslatát az IB *felosztásáról* („*Auflösung*”), és érezhető büszkeséggel tudósít arról, hogy javaslata mind Aehrenthal, mind Ferenc József tetszését elnyerte, évente százezer koronát spórolva meg ezzel a közös külügyminisztérium számára.³⁴

A történetnek ez azonban csak az egyik olvasata. Ha alaposan megvizsgáljuk a vonatkozó – egyébként meglehetősen csekély mennyiségű – levéltári forrást, kiderül, hogy az IB korántsem szűnt meg, legfeljebb más néven, más formában, a külügyminisztérium más szervezeti egységeként folytatta tevékenységét. A vonatkozó források az IB kapcsán egyér-

²⁸ HHStA AR Fach 4 Karton 456 és 384.

²⁹ „Das k. u. k. Ministerium des Aeußern beehrt sich der löbl. –erg. (sic!) mitzuteilen, dass das h. o. Informationsbureau nicht mehr besteht und dass der informatorische Teil seiner Agenden von neugeschaffenen Referate V übernommen wurde.” HHStA AR Fach 4 Karton 451.

³⁰ „Das Informationsbüro war eine sehr merkwürdige, ganz veraltete Institution, waren die Traditionen des Metternichschen Polizeistaates noch immer festgehalten wurden. [...] Ich entschloß mich im zweiten Jahr meiner ministeriellen Amtstätigkeit zur völligen Auflösung des Informationsbüros dieses veralteten Instituts.” Dumba: *Dreibund- und Entente-Politik*, 243.; 246.; Bittner: *Ministerium*, 834. Dumba egyébként a könyve tartalomjegyzékében is csak Metternich korából itt maradt őskövületként aposztrofálta az IB-t. „Das Informationsbüro, ein antiquirtes Überbleibsel der Metternichschen Staatspolizei.” Dumba: *Dreibund- und Entente-Politik*, 476.

³¹ Stropp: *Die Akten*, 399. A Bittner által az IB alapítási éveként feltüntetett dátum nyilvánvalóan téves. Erre vonatkozóan lásd: Ress: *Andrássy*, 525. 11. jegyzet.

³² Rumpler: *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen*, 83.

³³ KV Nr. 1104. 1907. 01. 05. HHStA AR Fach 4 Karton 451.; Dumba: *Dreibund- und Entente-Politik*, 243.; Rumpler: *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen*, 83.

³⁴ Dumba: *Dreibund- und Entente-Politik*, 246.; Rumpler: *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen*, 83.

telmően az átalakítás, átszervezés jelentésű „*Umgestaltung*” kifejezést használják, nem pedig a feloszlítás, megszüntetés értelmű „*Auflösung*” főnevet. Az is egyértelmű, hogy ahol ténylegesen megszüntettek egy osztályt, ott viszont pontosan ez utóbbi kifejezést, vagyis az „*Auflösung*” formát használták, például az IB átszervezésével egyidejűleg megszüntetett 11. osztály esetében.³⁵ A szintén megszüntetést jelentő „*Auflassung*” kifejezés csak az IB irodáját érintő változás kapcsán bukkan fel a forrásokban.³⁶ Az 1908. április 22-én kibocsátott 30 738. számú utasítás melléklete pedig úgy fogalmaz, hogy az IB a *jelenlegi állapotában* szűnik meg, de *új formájában* továbbra is működni fog. Megállapíthatjuk tehát, hogy az IB *de iure* megszűnt, *de facto* azonban megmaradt.³⁷

Az 1908. április 22-én kibocsátott 30 738. számú utasítás tehát egyértelműen az IB *átszervezéséről* és nem *megszüntetéséről* rendelkezett. Az utasítás mellékletében szerepel egy rövid indoklás az átszervezés okairól. Eszerint az IB olyan sokféle, legfontosabb feladatahoz, a politikai információszerzéshez csak többé-kevésbé lazán kapcsolódó adminisztratív tevékenységgel is foglalkozott, hogy az már akadályozta tulajdonképpeni fő feladatának ellátását. Az IB legfontosabb funkciójának pedig egyértelműen a politikai hírszerzést tekintették.³⁸ Az átalakítás egyik legfontosabb következménye az IB közös külügyminisztériumban betöltött szervezeti pozíciójának megváltozása lett, mivel kikerült az adminisztratív feladatokat ellátó *osztályok* közül, és a kifejezetten politikai döntések előkészítésével, tervezésével foglalkozó *referatúrák* közé sorolták. Az is komoly szerepet játszott az átszervezés céljai között, hogy jobban együtt tudjon működni a közös külügyminisztérium többi referatúrájával.³⁹ Az ily módon átszervezett IB élére nem bürokratát, vagyis minisztériumi állományban szolgálatot teljesítő hivatalnokot, hanem diplomáciai szolgálatban tapasztalatot szerzett szakembert kellett állítani, akinek beosztottja szintén kifejezetten a balkáni viszo-

³⁵ „*Im Zusammenhange mit dieser Umgestaltung des Informationsbureaus sind noch zwei organische Veränderungen in Aussicht genommen, und zwar die Teilung des Justiz-Departements in drei Departements und die Auflösung des gegenwärtigen Departements 11 an dessen Spitze der kürzlich in der Ruhestand übernommene Hof- und Ministerialrat Ritter von Plason gestanden ist.*” KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

³⁶ *Übergangsbestimmungen anlässlich der Auflassung der Kanzlei des Departements 4/IB.* HHStA AR Fach 4 Karton 451.

³⁷ „*Es ist daher ins Auge gefaßt, das staatspolizeiliche Departement in seiner jetzigen Gestalt aufzulassen und dafür ein neues Referat zu gründen, welches sich ausschliesslich mit der Einziehung politischer Informationen und der Verfassung der Revue zu beschäftigen hätte, während die bisher im erwähnten Departement laufenden administrativen Angelegenheiten nach sachlichen Gesichtspunkten unter die übrigen Departements aufgeteilt würden.*” KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

³⁸ „*Dem staatspolizeilichen Departement 4/I. B. sind gegenwärtig nebst den informativen Agenden und der Verfassung der einschlägigen Revue für Seine Kaiserliche und Königliche Apostolische Majestät noch mannigfache administrative Angelegenheiten zugewiesen, die mit dem Informationsdienste in mehr oder weniger losem Zusammenhange stehen. Diese Vereinigung verschiedenartiger Agenden hat sie jedoch für die politische Informative Tätigkeit als einigermaßen hinderlich erwiesen, so das es höchst wünschenswert ist, dieselbe von dem Ballast administrativen Geschäfte zu befreien.*” KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

³⁹ „*Die Umgestaltung des Informationsbureaus in ein politisches Referat wäre umso empfehlenswerter als hindurch der so notwendige Kontakt diese Dienstzweiges mit der übrigen politischen Referaten sich bedeutend inniger gestalten würde.*” KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

nyokat jól ismerő és szerteágazó helyi kapcsolatokkal rendelkező konzuli tisztviselő kellett hogy legyen.⁴⁰

Az új V. referatúra a „*Politische Informationen. Korrespondenz über die prinzipiellen Fragen hinsichtlich der Bekämpfung des Anarchismus*” nevet kapta, vezetését Dumba, majd legkésőbb, 1909 januárjától Richard von Oppenheimer látta el.⁴¹ Az első világháború kirobbanásáig az IB helyzete már nem változott: a közös külügyminisztérium I. politikai részlege tagjaként mint politikai hírszerzéssel és az uralkodó számára készítendő „*Revue*” szerkesztésével és összeállításával foglalkozó referatúra működött.⁴² Az átalakítás nemcsak az IB közös külügyminisztériumban betöltött helyzetét, szerepét és funkcióját érintette, hanem az IB ügynöki hálózatát is.⁴³ Az átalakítás kapcsán ugyanis megfogalmazódott egy olyan törekvés is, hogy az addigi állandó díjazás ellenében alkalmazott ügynököket legalábbis részben fel kellene, hogy váltsák olyanok, akik csak speciális, egy bizonyos meghatározott területre vagy ügykörre kiterjedő hírszerző feladatokat végeznének, és csak a valóban elvégzett munkájuk alapján részesülnének díjazásban.⁴⁴

Egy nappal azt követően, hogy a Monarchia hadat üzent Szerbiának, Leopold Berchtold gróf közös külügyminiszter 61 002. számú utasításával létrehozta az I/S elnevezésű politikai referatúrát „a háború idejére, az azzal összefüggő politikai kérdések kezelésére”. Az 'S' Szerbiára utalt. A referatúra vezetője Alexander Freiherr von Musulin, helyettese Franz Freiherr von Matscheko lett.⁴⁵ 1915. november 6-án az V. referatúra új nevet nyert, miután a 17. osztálytól megkapta a „külföldi osztrák–magyar közösségekben felbukkanó politikai szervezkedések” elnevezésű ügykört. Az átszervezés azzal járt, hogy a téma felügyeletét ellátó Eduard Otto is átkerült az V. referatúra szervezetébe.⁴⁶ Az 1916. április 6-i 36 124. számú utasítás az egész minisztériumi apparátus szempontjából felülvizsgálta, és újjászervezte a referatúrák és osztályok háborúval összefüggő legfontosabb ügyköreit. Az információszer-

⁴⁰ „*Es ist daher beabsichtigt, diesem referate, an dessen Spitze ein Gesandter stehen würde, einen Konsularbeamten zuzuteilen, welcher besondere die Balkanländer und Albanien durch eigene langjährige Erfahrung gründlich kennt und dort weitverweigte Verbindungen besitzt.*” KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

⁴¹ Stropp: *Die Akten*, 399.; HHStA AR Fach 4 Karton 456. Dumba 1909. március 21-től már a Monarchia stockholmi követe volt. Matsch, Erwin: *Der auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720–1920*. Wien–Köln–Graz, 1986. 116. Richard von Oppenheimer azon kevés külügyminisztériumi tisztviselőhöz tartozott, aki a Monarchia felbomlása után az Osztrák Köztársaság idején is szolgált az immáron csak osztrák külügyminisztériumban. Rumpel: *Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen*, 87.

⁴² KV Nr. 71981. 1911. november 4. KV Nr. 80060. 1911. december 6. HHStA AR Fach 4 Karton 451. KV Nr. 72152/2. 1913. október 21. HHStA AR Fach 4 Karton 452.

⁴³ A HHStA anyagaiban 1868-tól 1908-ig vannak ügynöki jelentések, több mint 500 doboz (karton) terjedelemben Informationsbüroakten 1868–ff jelzet alatt. Ezt követően a HHStA PA I. Allgemeines. Personalia 1908–1918 jelzet alatt található az átalakítást követő ügynöki jelentések. Stropp: *Die Akten*, 401.

⁴⁴ „*Der informative Dienst als solcher soll auch insoferne eine Reorganisation erfahren, als das System des ständigen, mit fixem Honorar angestellten Konfidenten teilweise aufgegeben werden und an dessen Stelle eine fallweise Verwendung von Konfidenten zu bestimmten Zwecken und gegen nach dem Werte ihrer Einzelleistungen zu bemessene, Bezahlung platzgreifen wird.*” KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

⁴⁵ „*Die Behandlung der mit dem Kriege im unmittelbaren Zusammenhange stehenden politischen Fragen für die Dauer dasselben.*” HHStA AR Fach 4 Karton 452.

⁴⁶ Az V. referatúra eddigi elnevezése kiegészült az „*Agenden, welche sich auf politische Umtriebe im Schoße unserer Kolonien im Auslande beziehen*” mondattal. HHStA AR Fach 4 Karton 456.

zéssel és feldolgozással összefüggő ügyek az I/S és az V. referatúra szervezetében maradtak. Az I/S referatúra ezt követően egyfajta általános, hadi referatúrává („*Kriegsreferate*”) vált, amely a politikai titkosszolgálat és a katonai titkosszolgálati szervekkel való kapcsolattartás legfontosabb szerve lett a közös külügyminisztériumban – megelőzve bizonyos tekintetben a korábbi fő információszerző V. referatúráját is.⁴⁷ Miután Musulin bárót 1917. január 24-én erna követé nevezte ki az uralkodó, a referatúra vezetését 1917. január 21-től Ludwig (?) von Callenberg vette át.⁴⁸ 1918. június 26-tól Ludwig Freiherr von Flotow első osztályfőnökhöz került az I/S referatúra felügyelete, míg az V. referatúráét gróf Széchényi Lajos második osztályfőnök látta el ettől az időponttól kezdve. 1918. november 5-től pedig Flotow már mint a Monarchia utolsó közös külügyminisztere vette át az I/S operatív irányítását is – az utolsó néhány napra.⁴⁹

Az Informationsbüro hatásköre

Az IB alapvető feladata a rendőri/rendőrségi, illetve politikai – vagyis nem katonai jellegű – információszerzés volt.⁵⁰ Nemcsak magával az információ megszerzésével foglalkozott, hanem annak kiértékelését és elemzését is az IB végezte. A közös külügyminisztérium osztályai, így 1908-ig az IB is elsődlegesen adminisztratív feladatokat láttak el, ami az IB esetében azt jelentette, hogy információval látta el a döntéshozó hatáskörrel rendelkező referatúrákat, segítették és előkészítették azok munkáját.⁵¹ Az IB közös külügyminisztérium szervezetében betöltött helyzetéből adódóan mintegy „megörökölte” azt a titkos informátori hálózatot, amely nemcsak külföldön, hanem a Monarchia országaiban is működött, így a metternichi államrendőrség hagyományait követve a Monarchia országaiból is kapott jelentéseket.⁵² Ezt a fajta tevékenységet, megkülönböztetve a külföldről, más államok politikai és katonai helyzetéről akár titkos, akár nyilvános forrásokból szerzett információgyűjtéstől, „*haute police*”, „*Staatspolizei*” vagy „*administrative Polizeiangelegenheiten*” elnevezésekkel illették.⁵³

⁴⁷ HHStA AR Fach 4 Karton 456. Matsch: *Der auswärtige Dienst*, 102. szöveghűen közli 209–214.

⁴⁸ HHStA AR Fach 4 Karton 456. Matsch: *Der auswärtige Dienst*, 137. Az általam átnézett levéltári forrásokban csak a „von Callenberg” nevet találtam, Ludwig von Callenberg 1907. február 26. és 1909. március 21. között württembergi követ volt, így elképzelhető, hogy ő volt az említett referatúra vezetője. Matsch: *Der auswärtige Dienst*, 40.

⁴⁹ HHStA AR Fach 4 Karton 456.

⁵⁰ Bittner: *Ministerium*, 834.

⁵¹ „...alle Staatspolizeilichen Angelegenheiten ebenso wie früher, referriert behandelt werden und zwar in jener Abtheilung des neuen Departements 4, welche die Bezeichnung Informatuions-Bureau führt. Die Geschäftsstücke dieses Bureaus werden von der Kanzlei desselben protokolliert und expedirt.” Nr. 750 Amtserinnerung HHStA AR Fach 4 Karton 452.

⁵² „Der ganze, mit großen Kosten aufrechterhaltene Geheimdienst verfolgte einen doppelten Zweck: einerseits die Überprüfung und Vervollständigung der Berichterstattung der offiziellen Vertreter im Auslande, [...] andererseits die Überwachung der inneren Verwaltung, ja selbst der Minister, also eine direkte Reminiszenz an Metternichs Geheimpolizei.” Dumba: *Dreibund- und Entente-Politik*, 243–244.

⁵³ Punktationen zum organischen Statute der Präsidialsektion des mit Ungarn gemeinsamen Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten (Reichskanzlei). HHStA Nachlaß Erb, Karton 5. „Alle administrativen Polizeiangelegenheiten und die Militärsachen welche früher in das Departement V gehört haben, werden in der [...] Abtheilung des neuen Departements 4 behandelt.” Nr. 750 Amtserinnerung. HHStA AR Fach 4 Karton 452.

Az IB 'adminisztratív' tevékenysége fennmaradt az 1908. évi átalakításig, ahogy ez a már említett, 1908. április 22-én kibocsátott utasítás mellékletéből kiderült. Dumba az átszervezés okaként egyértelműen az IB feladatának a (titkos) információszerzésre való összpontosítását jelölte meg.⁵⁴ A melléklet tartalmazta azokat az ügyeket, amelyekre az IB hatásköre addig kiterjedt. A már említett államrendőrségi ügyeken kívül az IB foglalkozott a császári és királyi képviseltek, kiküldetésen lévő hadihajók, valamint az osztrák–magyar katonai attasék jelentéseinek értékelésével, és ellátta az osztrák–magyar katonai attasék személyzeti ügyeivel kapcsolatos teendőket. Az IB foglalkozott a saját és idegen katonai attasék számára adott *agrément*, illetve a Monarchia országaiban tartózkodó idegen katonatisztek ügyeivel, osztrák–magyar katonai létesítményekben tett látogatásaikkal, valamint a császári és királyi közös hadsereg valamely egységéhez történő esetleges beosztásukkal is. Emellett az IB információkat szerzett a fegyver- és lőszerforgalom alakulásáról és exportjáról, valamint a lovak kiviteléről. Hatáskörébe tartoztak a veteránügyek és részben a határértékekkel kapcsolatos teendők is.⁵⁵

Az első világháború kitörése után létrehozott I/S referatúra részben átvette az IB addigi hatáskörei egy csoportját, amelyek közvetlenül a háborúval álltak összefüggésben. Ennek következtében a nem katonai információszerzéssel kapcsolatos ügyek megoszlottak az V. referatúra és az I/S referatúra között. Az I/S hatáskörébe tartozott a katonai állomáshelyek politikai tartalmú információkkal való ellátása és a politikai természetű ügyekben a legfontosabb katonai szervekkel (haderő-főparancsnokság, vezérkari főnök, Délnyugati Front parancsnoksága, haditengerészeti részleg, a katonai hírszerzés és elhárítás központja, vagyis az *Evidenzbureau*, Hadfelügyeleti Hivatal) való kapcsolattartás. A referatúra feladata volt továbbá a katonai kommunikációval való foglalkozás, egyrészt a saját kommunikáció kiadása, másrészt az ellenséges kommunikáció elemzése és adott esetben cáfolat kiadása. Idetartozott a bizalmas politikai megbízottak kiküldése és bizalmas küldemények továbbítása is. Az V. referatúra tájékoztatta az általuk megszerzett katonai jellegű információkról a különféle katonai állomáshelyeket, továbbította az osztrák–magyar katonai attasék táviratait a katonai állomáshelyekhez, főleg a haderő-főparancsnokához, figyelemmel kísérte az államellenes tevékenységeket külföldön, valamint a Bécsi Egyetem neves professzora, Hans Uebersberger segítségével feldolgozta, és kivonatokat készített az orosz sajtó anyagaiból.⁵⁶ 1917. augusztus 10-én minden ukrán politikai ügy az V. referatúra hatáskörébe került, az ügyök addigi vezetőjével, Gróf Csáky Imrével együtt.⁵⁷

Az IB személyi állománya igen csekély volt. Az 1890-es években általában négyen teljesítettek szolgálatot, nem számítva az alacsonyabb beosztásban, általában ideiglenes jelleggel és főként adminisztratív ügykörben szolgálatot teljesítő hivatalnokokat.⁵⁸ 1909-ben az átszervezés után mindössze öten dolgoztak ebben a referatúrában, beleértve az IB vezetőjét

⁵⁴ „...der ganze Apparat viel zu kostspielig war und daß es endlich kaum mehr dem Begriffe eines modernen, liberalen Grundsätzen huldigenden Staates entspricht, einen Zweig der Regierung durch einen anderen überwachen zu lassen.” Dumba: *Dreibund- und Entente-Politik*, 246.

⁵⁵ Zusammenstellung über die Einteilung der administrativen Departements des Ministeriums des Kaiserl. und Königl. Hauses und des Aeußern. KV Nr. 30738. melléklete. HHStA AR Fach 4 Karton 451.

⁵⁶ KV Nr. 36124. 6. IV. 1916. Übersicht über die Einteilung der hauptsächlichsten Kriegssagenden. HHStA AR Fach 4 Karton 456. Szöveghűen közli Matsch: *Der auswärtige Dienst*, 209–210.

⁵⁷ HHStA AR Fach 4 Karton 456. Gróf Csáky Imre (1882–1961) diplomata, politikus, magyar külügyminiszter 1920-ban. Részt vett a breszt-litovszki és bukaresti béketárgyalásokon. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02574.htm>. (letöltés: 2015. dec.)

⁵⁸ HHStA AR Fach 4 Karton 416.

is. 1910. február 18-án még ennél is kevesebb, összesen négy munkatársa volt az egységnek. Egy év múlva, 1911. január 12-én a személyi állomány 7 alkalmazottra nőtt, azonban közülük egy alkalmazott az első referatúra és a 8. osztály állományába is be volt osztva. 1912-ben heten tartoztak az IB állományába. A háború kitörését követően kevesebben, mindössze hatan dolgoztak az IB-ban, ráadásul egy-egy fő a *Kriegsüberwachungsamt*, az első referatúra és a 15. osztály állományába is tartozott, egy fő pedig harctéri szolgálatot teljesített. Az I/S referatúra állományában 1914-ben heten, 1918-ban pedig mindössze hárman teljesítettek szolgálatot, így megállapíthatjuk, hogy a katonai hírszerzés és elhárítás központi szervével, az *Evidenzbureau*val ellentétben az IB létszáma a háború ideje alatt egyáltalán nem növekedett.⁵⁹

⁵⁹ HHStA AR Fach 4 Karton 451.